

УДК 351

*Л. Р. Недєліна,
аспірантка кафедри регіонального управління, місцевого самоврядування та управління
містом Національної академії державного управління при Президентові України
ORCID: 0000-0003-2606-411X*

ЕВОЛЮЦІЯ ПІДХОДІВ ДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА»

*Liubov Niedielina,
PhD student, department of regional management, local self government and city management,
National academy of public administration under the President of Ukraine*

EVOLUTION OF APPROACHES TO «ENVIRONMENTAL EDUCATION»

Статтю присвячено дослідженню еволюції підходів до розуміння поняття «екологічна освіта». Проаналізовано праці вітчизняних і зарубіжних дослідників. Розглянуто різні підходи до визначення сутності поняття «екологічна освіта». Встановлено, що екологічна освіта є інструментом виховання відповідального, гуманного та етичного ставлення людини до навколишнього природного середовища. Впродовж усього існування людства поширювалось та розвивалось екологічне знання. У первинних суспільствах екологічне знання забезпечувало виживання людині як біологічному виду, сприяло створенню фундаменту для перетворення в людину соціальну. На сучасному етапі розвитку людства, коли екологічні проблеми набули глобального масштабу, екологічна освіта має на меті зміну свідомості та відношення людини до природи - природа не як об'єкт експлуатації, а як носій найвищої цінності – життя, запорука існування людства.

This article is devoted to studying the evolution of approaches to «environmental education». The works of both national and foreign scientists were meticulously scrutinized. Various approaches to understanding the term «environmental education» were discovered. Environmental education is a tool to educate human beings by teaching them to act ethically and responsibly toward the environment. Environmental education is a process that allows individuals to explore environmental issues, engage in problem solving, and take action to improve the environment. As a result, individuals develop a deeper understanding of environmental issues and have the skills to make informed and responsible decisions. Environmental education is a process in which individuals gain awareness of their environment and acquire knowledge, skills, values, experiences, and also the determination, which will enable them to act - individually and collectively - to solve present and future environmental problems. Environmental education has a rich history, one deeply interconnected with our growing understanding of the earth's ecological systems and the development of an environmental movement to protect natural resource. People have always lived symbiotically with nature, and built stories, religions and cultures around nature and the local environment. Throughout the whole history of mankind, the environmental knowledge has been consistently spreading and evolving. No other single education movement has evolved at such an explosive pace. The roots of environmental education can be traced back to primitive societies, when environmental knowledge served as a tool to ensure the survival of human species. It also

helped to lay the foundation for future socialization of human beings. Nowadays, when environmental changes are identified as issues of global concern, environmental education aims to transform the human minds and the way people treat the environment. People have to understand that nature is not an object for exploitation. The existence of the whole humankind depends on how we treat nature today.

Ключові слова: *екологія, освіта, екологічна освіта, публічна політика, екологічна політика.*

Keywords: *ecology, education, environmental education, public policy, environmental policy.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. За останні десятиліття людство далеко сягнуло в своєму розвитку. Ми живемо в епоху цифрових технологій, роботів та штучного інтелекту, глобальної підключеності кожного до постійного потоку інформації, водночас є свідками глобальних екологічних проблем, які людство не могло навіть уявити у минулому та не може досягнути зараз. Нераціональне використання природних ресурсів, забруднення навколишнього природного середовища, глобальна зміна клімату – це далеко не все, що сьогодні загрожує виживанню людства. Найголовніше – більша частина сучасного суспільства зовсім не пов'язує зазначені проблеми із своєю діяльністю, або, в деяких випадках, бездіяльністю.

Екологічна освіта є інструментом виховання відповідального ставлення людини до навколишнього природного середовища. Розуміючи наслідки своїх дій, людство відійде від шляху самознищення. Наразі на екологічну освіту покладено складне завдання - спрямувати свідомість людини та суспільства в цілому на розуміння природи не як об'єкта експлуатації, а як носія найвищої цінності – цінності життя. Дослідження підходів до розуміння поняття «екологічна освіта» на різних етапах розвитку суспільства дозволить зрозуміти яким саме чином людство розуміло, розвивало та поширювало екологічне знання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні підходи до визначення сутності поняття «екологічна освіта» висвітлюються у численних працях вітчизняних і зарубіжних дослідників: Н. В. Анацької, Н. Л. Авраменко, Г. О. Білявського, І. С. Котеневої, О. О. Мінаєва, О. В. Плахотнік, Л. В. Єгорова, Н. Л. Авраменко тощо. Історичні аспекти екологічної освіти й виховання простежуються у дослідженнях І. М. Костицької, М. М. Мамедова. Розробці цілей, завдань, принципів і перспектив розвитку екологічної освіти присвячена праця А. М. Захлібного.

Формулювання цілей статті. Дослідити еволюцію підходів до розуміння поняття «екологічна освіта».

Виклад основного матеріалу дослідження. Екологічна освіта формувалась впродовж усього існування людства. Витоки стихійного екологічного знання з'явилися ще в первинному суспільстві. Людина узагальнює свій екологічний досвід як землероб і скотар, вибирає тих рослин і тварин, які можуть сприяти і підтримувати її життя. Відтак розпочалося здійснення природного добору, селекції. Про таку діяльність В. С. Крисаченко у своїй праці «Екологічна культура: теорія і практика» висловлює думку, що саме завдяки їй людина почала використовувати не тільки предмети довкілля, але і механізми їх формування, діючи у злагоді з природою, здійснюючи селекцію. «Саме це стало найбільш оптимальною взаємодією людини з біотою шляхом порятунку біосфери та самої себе, оскільки саме цей шлях є запорукою виживання людства» [1, с.92]. Людина навчається робити знаряддя для праці, техніку. Спираючись на екологічні знання своїх предків, вона може нескінченно досліджувати природу, використовувати її, застосовувати свою владу й разом з тим намагатися осмислити світ природи. Колективність первинного суспільства дала змогу їй вижити як біологічному виду і створити фундамент для перетворення в людину соціальну [2].

У неспеціальному вигляді «екологічна освіта» здійснювалася в древніх цивілізаціях Заходу і особливо Сходу. Екологічна складова була частиною загальної картини світу основоположників філософії - Конфуція, Лао-цзи, Демокріта, Аристотеля.

Розвиток екологічних знань, тісно пов'язаний із дослідженням екології, яке розпочалося у контексті біології, а саме – вивчався зв'язок живого організму з навколишнім природним середовищем, коли людство зрозуміло, що живі організми еволюціонують, а найважливішу, визначальну роль у цьому процесі відіграє зовнішня середа. Таке розуміння, як відомо, знайшло своє завершення в ідеї Чарльза Дарвіна про боротьбу за існування в живій природі.

Введенням у науковий обіг самого терміна «екологія» німецьким природодослідником і філософом Ернстом Геккелем в 1866 р. сприяло більш тісному з'єднанню науки екології та екологічної освіти. Після цього об'єктом екологічного знання стали вважати вже не тільки живі організми та їх спільноти, але і біосферу в цілому [3, с. 6].

В ході дослідження було розглянуто підходи різних вітчизняних і зарубіжних дослідників до розуміння сутності поняття «екологічна освіта».

Я. А. Коменський (1592-1670 рр.) вважав, що правильне виховання в усьому повинне погоджуватися із природою, тому "точний порядок школи треба запозичити від природи" шляхом спостережень «над тими процесами, які всюди проявляє природа у своїх діях» [4]. Педагог побудував процес навчання на тому положенні, що людина є часткою природи і повністю підкоряється її законам [5].

Дж. Локк (1632-1704 рр.) стверджував, що всі знання ґрунтуються на досвіді, а метою суспільства є людське щастя. Був одним з основоположників емпірико-сенсуалістичної теорії пізнання. Дж. Локк вважав, що у людини немає вроджених ідей. Вона народжується «чистою дошкою» і готова сприймати навколишній світ за допомогою своїх відчуттів через внутрішній досвід – рефлексію. Його теорія праці полягає в тому, що людина має право забрати щось із природи, якщо змішала її зі своєю працею (земля сама немає вартості, тільки робота на ній). Людина не має права брати більше, ніж їй потрібно. Не можна брати із природи щось, а потім дати йому зіпсуватися [6].

Ж.-Ж. Руссо (1712-1778 рр.) пропонував активно використовувати: екскурсії в природу, в сполученні з евристичними бесідами; спостереження за її явищами й процесами, за господарською діяльністю людини; працю в природі, в тому числі, при акцентуванні уваги на дбайливому, розумному відношенні до навколишнього середовища. «Зробіть вашу дитину уважною до явищ природи, і ви скоріше зробите її допитливою...», – говорив Ж.-Ж. Руссо [4]. Він у праці «Еміль» уперше сформулював концепцію «природного» виховання, яке передбачало природовідповідне, тобто урахування віку дитини, формування її на лоні природи, підкреслюючи вирішальне значення природи як виховного фактору [7].

Й. Г. Песталоцці (1746-1827 рр.) у теорії елементарної освіти підтримував розвиток ідеї «природного виховання». Відповідно до його теорії, у явищах світу (процес пізнання якого означає поступовий рух від простого до складного, який завершується побудовою цілісної картини дійсності), у тому числі, в природних об'єктах, варто виділяти найпростіші, природні першоелементи, що характеризують їхню гармонійну сутність.

А. Дістервег (1790-1866 рр.) як послідовник Й. Г. Песталоцці, вважав, що природа є суттєвою складовою справжньої освіти, засобом морального і інтелектуального виховання. "Знати природу, – стверджував А. Дістервег, – це не тільки її загальне відчуття, але й знання її фактів і законів" [8]. На основі взаємозв'язку природного й соціокультурного оточення, в навчанні й вихованні дитини формується справді цілісний світогляд, що має одночасно глибоку естетичну й екологічну спрямованість [7].

Фундамент сучасної екологічної освіти заклав П. Геддес (1854-1932 рр.) – перший, хто зазначив життєво важливий, фундаментальний взаємозв'язок між якістю навколишнього середовища і якістю освіти підростаючих поколінь, висловив низку ідей про цілі і завдання екологічної освіти, запропонував інноваційні методи і технології навчання у природі та за допомогою природи [9, с. 6].

Значний внесок у розвиток ідей естетико-екологічного виховання вніс С. Т. Шацький своїми експериментами в трудовій колонії "Бадьоре життя" (1911-1917 рр.). Багато уваги С. Т. Шацький приділяв питанням естетичного виховання, розробивши розгорнуту систему залучення дітей до світу прекрасного – музики, образотворчого мистецтва, драматургії. Враження про прекрасне входять у загальну структуру світогляду, регулюють склад компонентів образу світу у свідомості людини, у тому числі із природи [4].

В. І. Вернадський стверджує, що «...людина тепер вперше реально зрозуміла, що вона – житель планети, а отже, повинна мислити і діяти в новому аспекті – не лише особи, сім'ї чи роду, держав або їх союзників, а й у планетарному аспекті» [10, с.24].

Вважається, що визначення «екологічна освіта» вперше з'явилося в журналі «The Journal of Environmental Education» в 1969 році, автором якого є В. Б. Степп, професор Мічиганського університету, який став першим директором з екологічної освіти при ЮНЕСКО. Під екологічною освітою він розуміє виховання громадян, обізнаних про проблеми навколишнього природного середовища, обізнаних щодо шляхів розв'язання цих проблем та вмотивованих на їх вирішення [11].

Усвідомлення необхідності вирішення назрілих екологічних проблем сприяло появі в кінці 60-х на початку 70-х рр. ХХ ст. у вітчизняній психолого-педагогічній науці терміну «природоохоронна освіта (виховання)». У 80-90-их рр. ХХ ст. поглиблюються екологічні проблеми. Тому з'являється нова дефініція «освіта в галузі навколишнього середовища». Проте і цей термін не набув поширення і загального визнання, хоча за сутністю він надзвичайно близький до змісту категорії «екологічна освіта». Важливо зазначити, що ще 30 років тому з терміном «екологічна освіта» були обізані лише вузьке коло фахових фахівців. Сьогодні цей термін визнається Європейським співтовариством як «складова та необхідна частина освіти кожного європейського громадянина», більше того – як головний інструмент реалізації політики в державах – членах ЄС [12, с. 76-77].

Вирішальні зрушення у становленні екологічної освіти відбувається разом зі становленням в 1970-і рр. соціальної екології, найважливішим пріоритетом якої якраз є екологічна освіта [3, с. 6].

Екологічна освіта постає не як самоціль, а як формування екологічно спрямованої життєвої позиції [13, с. 98]. Екологічна освіта це психолого-педагогічний процес впливу на людину, метою якого є формування теоретичного рівня екологічної свідомості [14, с. 112].

Екологічна освіта як неперервний процес засвоєння учнями знань, цінностей і понять, які спрямовані на формування у них знань та інтелектуальних умінь, необхідних для осмислення і оцінки взаємозв'язків між людьми, їх культурою і навколишнім середовищем, що забезпечує поступальний розвиток навичок прийняття екологічно доцільних рішень, а також засвоєння відповідних правил поведінки в навколишньому природному середовищі [15, с. 5].

Екологічна освіта - це психолого-педагогічний процес впливу на людину, метою якого є формування теоретичного рівня екологічної свідомості, що в систематизованому вигляді відображає різноманітні сторони єдності світу, закономірності діалектичної єдності суспільства та природи, певних знань та практичних навичок раціонального природокористування. Специфіка такого виду освіти полягає в тому, що вона повинна

базуватися на принципі «випереджаючого відображення». Тобто у свідомості людини має відбуватися постійна оцінка можливих наслідків втручання в природу як безпосередніх, так і майбутніх. Екологічна освіта покликана допомогти людині усвідомити причини можливих екологічних змін, підказати шлях їх попередження [14, с. 178].

Екологічна освіта – це сукупність наступних компонентів: екологічні знання – екологічне мислення – екологічний світогляд – екологічна етика – екологічна культура. Кожному компоненту відповідає певний рівень екологічної зрілості: від елементарних екологічних знань, уявлень дошкільного рівня до їх глибокого усвідомлення і практичної реалізації на вищих рівнях. Умовно виділяють такі рівні: початковий (інформативно-підготовчий), основний (базово-світоглядний), вищий, профільно-фаховий (світоглядно-зрілий) [16, с. 6].

Екологічна освіта – це безперервний педагогічний процес, який немає завершених часових меж, а поступово переходить з однієї стадії в іншу і спрямовується на формування ціннісно-мотиваційної, діяльнісно-поведінкової та духовно-моральної сфер особистості, переконань про необхідність шанобливого ставлення до всього живого та власної відповідальності за майбутнє довкілля [12, с. 89].

Екологічна освіта, в сучасному розумінні, не може бути епізодичною в житті людини - впродовж всього життя необхідно виховувати відповідальне та бережливе ставлення до навколишнього світу.

Висновки. Формування екологічної освіти відбувається впродовж усього існування людства - починаючи з первинного суспільства та древніх цивілізацій. Вперше термін «екологія» було введено у науковий обіг у 1866 році, це сприяло появі більш тісного зв'язку науки екології та екологічної освіти.

Дослідники різних країн і різних епох досліджували екологічну освіту, розповсюджували та поширювали екологічне знання. Наголошували на тому, що людина не має права брати від природи більше, ніж їй потрібно, більше, ніж вона здатна використати. Розуміли взаємозв'язок між якістю навколишнього природного середовища і якістю освіти підростаючих поколінь.

Визначення «екологічна освіта» вперше з'явилося в 1969 році, в період, коли світова спільнота почала усвідомлювати глобальний масштаб екологічних проблем. З розвитком цивілізації збереження навколишнього природного середовища набуває все більшої необхідності, людство починає розуміти крихітність цього світу. І хоча підходи до розуміння терміну «екологічна освіта» різняться, на сучасному етапі, всі вони наголошують на необхідності навчання впродовж життя.

Подальші дослідження варто спрямувати на розбудову системи екологічної освіти як на рівні окремих держав, так і в масштабах великих територій, пов'язаних спільними екологічними проблемами.

Список літератури:

1. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика : [навчальний посібник] / Валентин Семенович Крисаченко. – К. : Заповіт, 1996. – 352 с.
2. Екологічна освіта: знання і життєво-ціннісні орієнтації сучасної людини [Текст] : автореф. дис. канд. філос. наук : 09.00.10 / Анацька Наталія Василівна ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т вищ. освіти. - Київ, 2016. - 20 с.
3. Ситаров В. А., Пустовойтов В. В. Социальная экология: Учеб. Пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 2000. - 280 с.
4. Котенева І. С. Розвиток ідей естетико-екологічного навчання та виховання в історії педагогіки [Електронний ресурс] / І. С. Котенева. – Режим доступу: <http://uk.xlibx.com/4istoriya/2400-1-is-kot-n-valuganskiy-nacionalniy-pedagogichniy-universitet-imeni-tarasa-shevchenka-rozvitok-idey-estetiko-eko.php>. – Назва з екрана.
5. Коменский Я. А. Великая дидактика / Я. А. Коменский // Изб. пед. соч. : в 2 т. – М. : 1982.
6. G. A. Cohen 'Marx and Locke on Land and Labour', in his Self-Ownership, Freedom and Equality, Oxford University Press, 1995. – pp. 165-194
7. Котлярчук Г. Й. Формування естетичного ставлення до природи як необхідна складова екологічного виховання / Г. Й. Котлярчук // Педагогічний дискурс. – 2012. – Вип. 11. – С. 141–145.
8. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения / А. Дистервег ; сост. В. А. Ротенберг. – М. : Учпедгиз, 1956. – 374 с.
9. Judy Ed. Environmental Education in the Schools: Creating a Program that Works! / Ed. Judy, A. Braus, David Wood. Washington: NAAEE, 1993. 500 p.
10. Вернадский В.И. Размышление натуралиста: Научная мысль как планетарное явление / В.И.Вернадский. – М., 1976.
11. Stapp, W.B., et al. (1969). The Concept of Environmental Education. Journal of Environmental Education, 1(1), 30-31.
12. Стефанків О.М., Максимович О.М. Раціоналізація природокористування в АПК та формування екологічної свідомості населення: монографія / Стефанків О.М., Максимович О.М. – Івано-Франківськ : Сімик, 2012. – 180 с.
13. Крисаченко В.С. Екологія. Культура. Політика: концептуальні засади сучасного розвитку / В.С. Крисаченко, М.І. Хілько. К.: Знання, 2001. 598 с.
14. Салтовський О.І. Основи соціальної екології: курс лекцій / О.І. Салтовський. К.: МАУП, 1997. 168 с.

15. Формування екологічної компетентності школярів: наук.-метод. посібник / [Н.А.Пустовіт, О.Л.Пруцакова, Л.Д.Руденко, О.О.Колонькова]. – К.: «Педагогічна думка», 2008. – 64 с.
16. Про концепцію екологічної освіти в Україні. Рішення Колегії Міністерства освіти та науки України № від 13/6-9 від 20.12.2001 // «Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України». – № 7, квітень, 2002. – С. 3-23.

References:

1. Krysachenko, V.S. (1996), *Ekolohichna kultura: teoriia i praktyka* [Ecological culture: theory and practice], Zaporiv, Kyiv, Ukraine.
2. Anatska, N. (2016), “Environmental education: knowledge and life and value orientations of modern man”, Philosophy, Ph.D. Thesis, Nats. akad. ped. nauk Ukrainy, In-t vyshch. osvity, Kyiv, Ukraine.
3. Sytarov, V.A. and Pustovoitov V.V. (2000), *Sotsyalnaia ekolohyia* [Social ecology], Yzdatelskyi tsentr «Akademyia», Moscow, Russia.
4. Kotienieva, I.S., “Development of ideas of aesthetic and ecological education and upbringing in the history of pedagogy”, available at: <http://uk.xlibx.com/4istoriya/2400-1-is-kot-n-va-luganskiy-nacionalniy-pedagogichniy-universitet-imeni-tarasa-shevchenka-rozvitok-idey-estetiko-eko.php> (Accessed 20 Aug 2018).
5. Komenskyi, Ya.A. (1982), *Velykaia dydaktyka* [Great didactics], Moscow, Russia.
6. Cohen, G.A. (1995), *Marx and Locke on Land and Labour, in his Self-Ownership, Freedom and Equality*, Oxford University Press, Oxford, UK pp. 165-194
7. Kotliarchuk, H.Y. (2012), “Formation of aesthetic attitude to nature as a necessary component of environmental education”, *Pedahohichniy dyskurs*, vol. 11, pp. 141-145.
8. Dysterveh, A. (1956), *Yzbrannye pedahohicheskye sochyneniya* [Selected pedagogical essays], Uchpedhyz, Moscow, Russia.
9. Braus, J.A. and Wood, D. (1993), *Environmental Education in the Schools: Creating a Program that Works!*, NAAEE, Washington, USA.
10. Vernadskyi, V.Y. (1976), *Razmyshlenye naturalysta: Nauchnaia mysl kak planetarnoe yavleniye* [Thinking of a Naturalist: Scientific Thought as a Planetary Phenomenon], Moscow, Russia.
11. Stapp, W.B. (1969), “The Concept of Environmental Education”, *Journal of Environmental Education*, vol. 1 (1), pp. 30-31.
12. Stefankiv, O.M. and Maksymovych, O.M. (2012), *Ratsionalizatsiia pryrodokorystuvannia v APK ta formuvannia ekolohichnoi svidomosti naseleння* [Rationalization of nature management in agro-industrial complex and formation of ecological consciousness of the population], Simyk, Ivano-Frankivsk, Ukraine.
13. Krysachenko, V.S. and Khilko, M.I. (2001), *Ekolohiia. Kultura. Polityka: kontseptualni zasady suchasnoho rozvytku* [Ecology. Culture. Politics: conceptual foundations of modern development], Znannia, Kyiv, Ukraine.
14. Saltovskiy, O.I. (1997), *Osnovy sotsialnoi ekolohii: kurs lektsii* [Fundamentals of social ecology: a course of lectures], MAUP, Kyiv, Ukraine.
15. Pustovit, N.A. Prutsakova, O.L. Rudenko, L.D. and Kolonkova, O.O. (2008), *Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti shkolariv* [Formation of ecological competence of schoolchildren], Pedahohichna dumka, Kyiv, Ukraine.
16. Ministry of Education and Science of Ukraine (2002), “On the concept of environmental education in Ukraine”, *Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva osvity i nauky Ukrainy*, vol. 7, pp. 3-23.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2018 р.